

ה. נסיבות מותו של בן הדד

מהו הקשר בין שתי נבואותיו של אלישע - "וְהָאֲנִי ה' כִּי מוֹת יָמוּת"; "הָאֲנִי ה' אֲתָךְ מֶלֶךְ עַל אֲרָם" - ומה טיבו של קשר זה? האם תתקיים זיקה ריאלית בין שתיהן בשלב שבו תתגשמה במציאות?

מובן כי קיים קשר בין העובדה שמלך זקן שוכב על ערש דווי ועומד למות תוך זמן קצר לבין העובדה שאחד משריו המקורבים אליו ביותר עומד למלוך במקומו. ברור שהעובדה השנייה משתלשלת מן הראשונה. אולם כיצד יתרחש המעבר הזה בין המלך לבין שרו? דבר זה אינו נרמז במקרא, לא בנבואת אלישע ולא בתיאור התגשמותה בסיפורנו. אפשר שחזאל השתלט על המלוכה בכוח לאחר מות בן הדד, ואפשר שזו ניתנה לו על מגש של כסף. הדבר תלוי כנראה בשאלה אם בן הדד השאיר אחריו בן אם לאו, אלא שגם על כך אין רמז במקרא.

על כל פנים, הדמיון הלשוני בין שתי הנבואות שבפי אלישע, הפותחות שתיהן במלים "הָאֲנִי ה'", רומז לכך שאין מדובר כאן על שני אירועים רחוקים זה מזה, אלא על שני שלבים באותה תמונה נבואית שאותה הראה ה' לאלישע. אם אכן השתלט חזאל בכוח על המלוכה אחר מות בן הדד, האם פעל בניגוד לנבואת אלישע? ודאי שלא כך. אדרבה, בכך הגשים חזאל את הנבואה, שהבטיחה לו במשתמע כי יצליח במעשיו.

אלא שבהשתלשלות העניינים המתוארת בסיפורנו ישנו שלב אחד שהוא מוקדם לעליית חזאל למלוכה, וחובתנו להתעכב עליו:

טו וַיְהִי מִמְּחֶרֶת, וַיִּקַּח הַמֶּכְבֵּר וַיִּטְבֵּל בַּמַּיִם
וַיִּפְרֹשׁ עַל פְּנָיו וַיָּמָת
וַיִּמְלֹךְ חֲזָאֵל תַּחְתָּיו.

בין הפרשנים קיימת תמימות דעים, כי בפסוק זה מתוארת פעולה שתכליתה לכאורה הייתה להקל על חומו של בן הדד, ושגרמה לבסוף למותו, כתוצאה מחנק כנראה.¹ במה נחלקו הפרשנים? בשאלה מי הנושא של הפעלים "וַיִּקַּח... וַיִּטְבֵּל... וַיִּפְרֹשׁ..." המופיעים בחלקו הראשון של פסוקנו. ר"י אברבנאל מפרש כך:

ביום המחרת בן הדד טבל המכבר... במים ופרש אותו על עיניו, לפי שהיה מתלהב בחום הנוכרי (- חום הגבוה מן החום הטבעי של הגוף) וחשב להשקיט הקדחת בזה. והיא הייתה סיבת מיתתו.

אולם לא כך היא דעת רד"ק:

... וטבלהו במים ופרשהו על פניו, והיה אומר לו כי לרפואה היה עושה לו הדבר ההוא, והוא היה עושה לצננו ולהמיתו.

1. את המילה "מֶכְבֵּר" פירשו המפרשים לפי ההקשר - שמיכה או בדומה לכך.

לדעתו, אפוא, חזאל הוא הנושא של הפעלים שבראש הפסוק, והוא שביצע את הפעולות המתוארות בכתוב. ולא בתום לב עשה זאת חזאל, אלא במרמה, על מנת "לצננו ולהמיתו".
זוהי אף דעת מלבי"ם:

"ויקח" - זה עשה חזאל כדי להמיתו... והוא אמר לו שרפואה הוא עושה.

כיצד נכריע בין הפירושים החולקים?
בעל 'הואיל משה' (- משה יצחק אשכנזי, תלמיד שד"ל) העלה את השיקול התחבירי הבא: "ממה שכתב שם חזאל בסוף הפסוק, נראה שבן הדד מעצמו לקח המכבר ופרשו על פניו, ולא חזאל הקריב את מותו".²
אולם נראה כי השיקול הענייני מצדיק דווקא את פירושם של רד"ק ומלבי"ם: אם בן הדד הוא שפעל פעולות אלו, מדוע בכלל מספר זאת המקרא? מה היה חסר לו היה נכתב בקיצור 'וַיְהִי מִמָּחָרָת וַיָּמָת בֶּן הַדָּד, וַיִּמְלֹךְ חֲזֵהָאֵל תַּחְתָּיו'? וכי הדרך המדויקת שבה מצא בן הדד את מותו מעלה או מורידה ביחס לנושא הסיפור? האם יינזק נושא סיפורנו אם נחשוב שבן הדד מת מוות טבעי מחמת מחלתו?
שונה הדבר אם נפרש שחזאל הוא שקירב את מות בן הדד. חזאל הוא אחת משתי הדמויות המרכזיות בסיפור קצר זה, ותיאור מעשיו מהווה אפיון עקיף של דמותו: באמצעות תיאור זה משרטט הכתוב את קווי אישיותו.
על ההערה התחבירית של בעל 'הואיל משה' יש לענות, כי העלמת שמו של חזאל, תוך הסתמכות על הופעת שמו בסוף הפסוק, היא דרך הכתוב לרמוז על אופי פעולותיו: מעשיו נעשו בסתר, תוך הסתרת כוונתם האמיתית, ועל כן גם שמו מסתתר. רק בסוף הפסוק מתפרץ שמו של חזאל בכתוב - "וַיִּמְלֹךְ חֲזֵהָאֵל תַּחְתָּיו", בהתאמה למציאות שבה פועל עתה חזאל בגלוי כמלך תחת בן הדד.³

2. כוונתו לומר שאם כדברי רד"ק היה הפסוק צריך להיכתב כך: 'וַיִּקַּח חֲזֵהָאֵל הַמְּכַבֵּר... וַיִּפְרֹשׁ עַל פְּנָיו וַיָּמָת, וַיִּמְלֹךְ תַּחְתָּיו'.

3. תופעה תחבירית דומה נמצאת בפסוק יא: הנושא של הפעולות "וַיַּעֲמֵד אֶת פְּנָיו וַיִּשֶׁם עַד בֵּשׂ" לא נתפרש, והקורא סבור שזהו חזאל. אולם נושאה של הפעולה האחרונה הנזכרת בפסוק - "וַיִּבֶן" - הוא "אִישׁ הָאֱלֹהִים", ולמפרע מתברר שאלישע הוא נושא הפסוק כולו, שכן אף הפעולות הקודמות קשורות לבכי העומד לפרוץ. על טעמו של ניסוח זה של הפסוק עמדנו בסוף עיון ב.

אולם אפשר שאף בפסוק יא הטעם להסתרת שמו של אלישע בראש הפסוק דומה למה שכתבנו ביחס לפסוק טו: כשאלישע מסב את פניו מכנגד חזאל ומסתירם זמן ארוך עד בוש, מסתיר גם הפסוק את שמו או את תוארו; וכשבכיו מתפרץ סוף סוף בגלוי, אז מתגלה גם תוארו: "וַיִּבֶן אִישׁ הָאֱלֹהִים".

על כל פנים, ניסוחו של פסוק יא מחזק את הפירוש שגם פסוק טו מנוסח בדרך דומה, שבה הנושא מתגלה רק בסוף הפסוק ויש להשליכו על הפסוק מראשיתו.

אחר שקיבלנו את פירוש רד"ק וההולכים בדרכו, עלינו לשאול: כיצד יש להעריך פעולות אלו של חזאל? האם גם פעולות אלו מיועדות להגשים את נבואת אלישע, כשם שאמרנו ביחס לתפיסת חזאל את המלוכה לאחר מות בן הדד?⁴ רד"ק ומלבי"ם ענו על שאלה זו תשובה חיובית: במעשיו אלו אכן הגשים חזאל את כוונת הנבואה! אולם היכן נאמר בנבואה שעליו לרצוח את אדונו?⁵ פרשנים אלו למדו זאת מן הדרך שבה ישבו את הסתירה בין דברי אלישע "אָמַר לוֹ: הֲיֵה תַחְיָה" לדבריו בהמשך "וְהָרְאֵנִי ה' כִּי מוֹת יָמוּת". כך כותב רד"ק:

"אמר לו חיה תחיה" - כלומר מן החולי יחיה אם לא יומת, אבל הראני ה' כי ימיתוהו. ולפיכך כשאמר אלישע לחזאל כי יהיה מלך על ארם... הבין חזאל כי רצה לומר לו שהוא ימיתוהו, אלא שלא אמר לו בפירוש.

ובדומה פירש מלבי"ם:

"וְהָרְאֵנִי ה' כִּי מוֹת יָמוּת" - פירוש, שמן החולי הזה יחיה, ובכל זאת ימות מסיבה אחרת. שכן היה, שחזאל המית אותו על ידי המכבר... וזה הבין (- חזאל) מדברי הנביא שהוא ימיתוהו.

מה הביא פרשנים אלו לפרש את נבואת אלישע בדרך זו? נראה ששתי סיבות יש לכך. ראשית, רצונם לפתור את הסתירה בין דברי אלישע "אָמַר לוֹ: הֲיֵה תַחְיָה" לדבריו "וְהָרְאֵנִי ה' כִּי מוֹת יָמוּת", בדרך שלא תהיה בפי אלישע אמירת דבר שאינו אמת.⁶ ושנית, רצונם ליצור התאמה מלאה בין הנבואה לבין התגשמותה בפועל. שכן אם כוונת הנבואה "וְהָרְאֵנִי ה' כִּי מוֹת יָמוּת" היא לכך שימות בן הדד ממחלתו, נמצא שנבואה זו לא התגשמה לבסוף: בן הדד לא מת מחמת מחלתו, אלא מחמת סיבה אחרת.⁷

אף אם כוונתם של פרשנים אלו טובה הייתה - 'להציל' את הנבואה מבעיות שונות הכרוכות בה - חובה לומר כי תוצאת פירושה מבהילה. לו רצתה הנבואה לגזור על בן הדד גזר דין אכזרי, שלפיו ירצח בידי עבדו כשהוא שוכב על מיטת חוליו, הייתה נושאת את דברה ברמה ובלשון ברורה, ואף המעשים הנעשים מכוחה היו נעשים בגלוי ולאור היום. הנה כך אמר שלוחו של אלישע ליהוא:

ט', ו כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל:

מִשְׁחַתִּיךָ לְמֶלֶךְ אֶל עַם ה' אֶל יִשְׂרָאֵל.

ז וְהִכִּיתָ אֶת בֵּית אַחְאָב אֲדֹנֶיךָ...

ח וְאָבַד כָּל בֵּית אַחְאָב וְהִכִּרְתִּי לְאַחְאָב מִשְׁתֵּינִי בְּקִיר...

4. "נבואת אלישע" שאליה אנו מכוונים בשאלתנו למעלה, אינה רק זו המייעדת את המלוכה על ארם לחזאל, אלא גם זו המייעדת לבן הדד מיתה קרובה.
5. אף קירוב מיתתו של חולה מסוכן העומד למות הוא מעשה רצח.
6. לנושא זה הקדשנו את עיוננו הקודם, ועוד נשוב להזכיר את דברינו שם גם בהמשך עיון זה.
7. להלן לקראת סוף העיון נשלול טענה זו. ראה גם הערה 11 להלן.

ואף מעשיו של יהוא, שנעשו מכוח נבואה זו, נעשו בגלוי ובפרסום רב. מה מונע אפוא את אלישע מלומר לחזאל דברים ברורים בסגנון מעין זה: 'הֲרֵאֲנִי ה' אֲתָךְ מֶלֶךְ עַל אֲרָם, והכית את בן הדד איש חרמי, ומלכת תחתי?' פירושם של רד"ק ומלב"ם לנבואת אלישע הופך אותה להנחיה מקיאבליסטית: בחצאי אמירות וברמיזות אלישע נותן לחזאל להבין שעליו לסלק את אדוניו החולה מן הזירה באמצעות רצח מחתרתי שפל. חס לה לנבואה להורות דבר כזה!⁸

ישעיהו מ"ה, יט לא בסתר דברתי, במקום ארץ חשך...

אני ה' דבר צדק מגיד מישרים.

ובאמת, אין בסגנון הדברים שבנבואת אלישע כל רמז להוראה מעין זו שראו בה המפרשים הללו: כשם שהמילים "חיה תחיה" מתייחסות ל'חולי זה' שעליו שאל בן הדד, כך אף המילים "וְהֲרֵאֲנִי ה' פִּי מוֹת וְמוֹת" מתייחסות לאותה שאלה ששאל בן הדד - "הֲאֶחְיֶה מִחֲלִי זֶה".⁹ את הסתירה בין שתי האמירות הללו של אלישע ביארנו בעיוננו הקודם בדרך הפשוטה (שבה הלכו רלב"ג, בעל המצודות ומפרשים נוספים): קיימת סתירה טרגית בין האמת הנבואית לבין האפשרות לומר אמת זו לחולה השוכב על ערש דווי. והנה, במקום שאנו מוצאים בדברי אלישע רחמים על חולה אנוש והתחשבות במצבו, רואים בהם רד"ק ומלב"ם הטעיית החולה וגנבת דעתו, כדי להפילו בפח ולהביא עליו מוות אכזרי.¹⁰

אף חוסר ההתאמה בין הנבואה כפי שאנו מפרשים אותה (בעקבות פרשנים אחדים) לבין התקיימותה בפועל, דבר שנראה שהטריד את רד"ק ומלב"ם, אינו אלא מדומה: נכון כי לפי דברינו ייעדה הנבואה לבן הדד מוות מחמת מחלתו, אולם אם גורם חיצוני

8. אמנם המפרשים הללו נזהרו מלומר בפירוש כי כך הורה אלישע, אלא רק כי כך הבין חזאל את כוונת אלישע, אלא שאין בפי המפרשים הללו כל מילת הסתייגות מהבנה זו של חזאל. אדרבה: נראה שהם מסכימים כי צדק בהבנתו.

9. "מות וְמוֹת" משמע מעצמו. לפי דברי המפרשים הללו היה אלישע צריך לומר לו: 'וְהֲרֵאֲנִי ה' פִּי מוֹת יוֹמָת'.

10. א. ה"אמת" שאלה חותרים מפרשים אלו בדברי אלישע היא אמת פורמלית בלבד, אולם מאחריה מסתתרת גנבת דעת אכזרית; לעומת זאת, אי אמירת האמת על ידי אלישע, כפי שאנו מפרשים את דבריו, מלאה רחמים והתחשבות, ועל כן היא היא "האמת" (ראה פרקי אליהו 'בצורת' 101, עמ' 83-84).

ב. עוד יש להעיר שבן הדד, לפחות בשעה זו, מכבד מאוד את הנביא ושולח לדרוש את ה' מאותו, ועל כן הוא ראוי ליחס חיובי מצד הנביא. דרישת ה' בסיפורנו מהווה ניגודו החריף של המסופר על אחזיה בן אחאב מלך ישראל (מל"ב א'), שבעת חוליו שלח לדרוש בבעל זבוב אלוהי עקרון את אותה שאלה עצמה - "אם אֶחְיֶה מִחֲלִי זֶה", ובשל כך הטיח בו אליהו: "הַמִּבְלִי אֵין אֱלֹהִים בְּיִשְׂרָאֵל... וְלֵכֵן, כֹּה אָמַר ה', הַמָּטָה אֲשֶׁר עָלִיתָ שָׁם לֹא תִנְדָּ מִמֶּנָּה פִּי מוֹת תָּמוּת" (שם פסוקים ג-ד).

התערב וקירב את מותו של בן הדד אין זה מהווה כל סתירה לנבואה. מה עוד שהריגתו לא נתאפשרה אלא בשל מחלתו, ובמסגרת 'הטיפול הרפואי' בו.¹¹

קצרים של דברים, אלישע לא התכוון חלילה לכך שחזאל יפעל כפי שפעל, ומעשיו של חזאל היו בגדר פשע נתעב: אסור לו לאדם לקדם קיום נבואה שנאמרה לטובתו במעשה רצח, כאשר לא נצטווה על כך בנבואה בפירושו.¹²

11. שאלה זו, אם אדם שמת בעת מחלתו מחמת סיבה צדדית נחשב כמי שמת מחוליו, נידונה בסוגיית הבבלי גיטין עג ע"א. בברייתא שם נאמר: "זה גיטיך מהיום, אם מתי מחולי זה" ונפל הבית עליו או הכישו נחש - אינו גט. 'אם לא אעמוד מחולי זה' ונפל עליו הבית או הכישו נחש - הרי זה גט".

לדעת האמוראים שם, הכול מודים בברייתא כי אדם זה נחשב למי שמת מתוך חוליו, ואילו הרישא והסיפא של הברייתא סותרות זו את זו בשאלה אם אדם מעלה על דעתו אונס שאינו שכיח.

לפי זה אין כל קושי בהתאמת דברי אלישע במקומנו כי בן הדד ימות מחוליו למה שאירע בפועל: אף לו היה בן הדד מת מחמת סיבה צדדית לגמרי (כגון שנפל עליו הבית) היה נחשב למי שמת מחוליו, קל וחומר כאשר בן הדד מת מחמת סיבה הקשורה לחוליו והיא אפשרית רק מחמת מצבו.

אמנם הירושלמי (גיטין פ"ז ה"ד, מח ע"ד) ביאר ברייתא זו (או שמא גרס אותה) שלא כמו הבבלי: "אם מתי מחולי זה" - ונפל עליו גל או שנשכו נחש אינו גט, **שלא מת מאותו החולי**. 'אם לא עמדתי מחולי זה' - ונפל עליו גל או שנשכו נחש הרי זה גט, **שלא עמד מאותו החולי**".

לפי הירושלמי, האומר "אם מתי מחולי זה" פירושו 'מחמת חולי זה', ולכן אם מת מסיבה צדדית, הרי לא מת מחמת החולי. הבבלי, לעומת זאת, סבר כי פירוש המילים "מחולי זה" הוא 'ממצב של חולי זה', ולכן אף אם מת מסיבה צדדית **תוך כדי היותו חולה**, הרי מת "מחולי זה". וראה את ביאורם של בעלי התוספות (גיטין עג ע"א ד"ה מאי שנא) למחלוקת התלמודים בזה. אף לפי הירושלמי יש לומר, שכיוון ששאלת בן הדד הייתה "הֲאֶחָיָה מַחְלִי זֶה", משמעות שאלתו היא, אם **יעמוד** ממצב חולי זה - והרי לא עמד!

עוד יש לומר, כי אף אם דברי אלישע "וְהָרְאֵנִי ה' כִּי מוֹת יָמוּת" - מחמת מחלתו - לא נתקיימו במציאות, אין בכך כל קושי. נבואת אלישע מתייחסת למה שצפוי על פי מהלך העניינים הטבעי. אולם חזאל שיבש את מהלך העניינים הזה, וסיכל בכך את ההתגשמות המדויקת של הנבואה כפי שנאמרה. בכך אין כל קושי על הנבואה, אלא יש אשמה בחזאל שלא פעל על פי דברי הנבואה, וגרם לשיבושה.

12. א. במקומנו, לא זו בלבד שהנבואה לא ציוותה זאת על חזאל, אלא שמעשהו של חזאל עומד בסתירה גמורה למה שעולה מנבואת אלישע: אלישע הורה לחזאל לשנות את האמת בדבריו לבן הדד מתוך **רחמים** על בן הדד וחזאל פעל כנגדו באכזריות.

ב. מקום שבו ציוותה הנבואה במפורש על הריגת מלך ותפיסת המלוכה הוא בנבואה שנאמרה ליהוא בסיפור הבא בפרקי אלישע (ט', ו-י).

ג. הדברים שאמרנו למעלה הם העומדים ביסוד הימנעותו של דוד מלפגוע בשאול.

מדוע אפוא פעל חזאל בדרך זו? התשובה ברורה: אצה לו הדרך להגיע אל כיסא המלוכה. במקום לחכות למיתתו הטבעית של אדונו, ודאי תוך ימים ספורים, וליטול אז את המלוכה כפי שהבטיחה לו הנבואה, בחר להקדים את התגשמות הנבואה ב'זמה פרטית' בזויה ונתעבת.

כך מתגלה לפנינו חזאל כרוצח אכזרי וכאיש מזימות מסוכן וחסר מצפון. בכך ניתן לנו אישור מוקדם לדבר הנבואה שבפי אלישע: "יִדְעֵתִי אֶת אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל רָעָה... וְעַלֵּיהֶם תִּרְטֹשׁ וְהִרְתִּיהֶם תִּבְקַע" (פסוק יב). מעשיו של חזאל בסיום סיפורנו הם אזהרה מפני הבאות, ומכאן חשיבות בכיו של אלישע שנועד לרכך את פעולותיו נגד ישראל בעתיד.